

УДК 81`25+811.133.1

ПРАГМАТИЧНА АДАПТАЦІЯ АСОЦІАТИВНИХ РЕАЛІЙ В ПЕРЕКЛАДІ Олефір Г.І., Дейнеко І.А., Дейнеко І.В.

У статті розглядається поняття мовної картини світу та асоціативних реалій, критерії визначення останніх та способи їхньої прагматичної адаптації в перекладі.

Ключові слова: мовна картина світу, культурний простір, переклад, прагматична адаптація, реалія, динамічна еквівалентність.

Hanna I. Olefir, Ivan A. Deineko, Iryna V. Deineko

The article deals with the notions of linguistic world-image and associative realia; the criteria of defining the latter and the ways of their pragmatic adaptation in translation are considered.

Key words: linguistic world-image, cultural space, translation, pragmatic adaptation, realia, dynamic equivalence.

Ще Вільгельм фон Гумбольдт розглядав мову як світогляд, який визначає людську діяльність. На його думку, кожен народ по-своєму сприймає багатоманітність світу і по-своєму називає окремі фрагменти світу, а своєрідність створеної ним картини світу визначається тим, що в ній виражається індивідуальний, груповий і національний вербальний та невербальний досвід [9, с. 253]. За Л. Вайсгербером, послідовником Гумбольдта, який власне і запровадив концепт “мовна картина світу”, мови різних народів – це різні картини всесвіту, зумовлені відмінностями “національного духу” цих народів, причому і уявлення про світ, і спосіб мислення є результатами процесу світотворення, який постійно відбувається в мові, пізнання світу за допомогою специфічних засобів даної мови в даному мовному співтоваристві [3].

Кожна мовна картина світу відображає когнітивні, культурні і національні особливості народу, які корелюють із перекладацьким поняттям “реалія”, словами, які позначають предмети, поняття або ситуації, які не існують у практичному досвіді людей, котрі говорять іншою мовою [2, с. 95]. Термін “реалія” вперше вжив радянський мовознавець А. Федоров, розуміючи під ним слова, які позначають національно-специфічні реалії суспільного життя і матеріального побуту [16]. Розпарюванню проблеми зокрема приділяли увагу С. Влахов та С. Флорін, Р. Зорівчак, Л. Бархударов, В. Виноградов, Є. Верещагін, С. Тер-Минасова, О. Чередниченко, Н. Фененко [6; 10; 2; 6; 5; 15; 18; 17], проте і досі не існує однастайності у тлумаченні безеквівалентної, етнокультурної, екзотичної лексики.

Актуальність даної статті зумовлюється тим, що саме безеквівалентна етнокультурна лексика викликає найбільше труднощів при перекладі часто не знаходячи прямого відображення у словниковому складі мови перекладу.

Мета статті – дослідити поняття мовна картина світу й асоціативні реалії та розглянути способи прагматичної адаптації останніх у перекладі.

Наукову новизну статті визначають намагання систематизувати способи прагматичної адаптації асоціативних реалій.

Проблемам вивчення мовної картини світу присвячені праці

Г. Колшанського, О. Кубрякової, Ю. Апресяна, А. Вежбицької, С. Тер-Мінасової, І. Голубовської, В. Маслової [11; 12; 1; 4; 15; 8; 13; 14] та ін., які визначили, що мовна картина світу є наслідком історичного розвитку етносу і мови, загальнокультурним надбанням, свого роду колективною філософією, що відображає певний спосіб концептуалізації дійсності, частково універсальний, частково національно-специфічний, і стає обов'язковою для всіх носіїв мови. Мовна картина світу структурована, формуючи уявлення про навколишній світ, вона сприяє закріпленню лінгвістичної своєрідності світобачення, передається наступними поколіннями завдяки певній цілісній системі поглядів, закарбованій у мовних засобах. Водночас вона мінлива, піддається розвитку, засвоюючи, зокрема в процесі глобалізації, нові знання, нові уявлення про світ, інтегруючи їх у концептуально-структурні канони свідомості етносу та вербалізуючи їх у мові, відтворюючи їх у лексиці. Саме тому, певні слова, які кілька десятиліть тому виступали справжніми екзотизмами для української мови, оскільки відображали реалії життя інших націй, у наші дні стали невід'ємною складовою повсякденного буття, інтегрованою в мовну картину світу. Так, сьогодні не потребують пояснення такі, свого часу скальковані а нині освоєні, поняття як *от-кутюр*, *секонд-хенд*, *аксесуар*, *бренд*, *кляч*, *анорак*, *боді*, *лонгслів*, *камамбер*, *брі*, *чедер*, *пармезан*, *моцарелла*, *фета*, *хамон*, *бордо*, *пастіс*, *абсент*, *к'янті*, *мартіні*, *лімончелло*, *віскі*, *джин*, *пер'є*, *сандвіч*, *хот-дог*, *гамбургер*, *чізбургер*, *багет*, *круасан*, *тарт*, *чізкейк*, *мафін*, *конфітюр*, *бойлер*, *блендер*, *пазл*, *бестселлер*, *гран-прі*, *піар-акція*, *ток-шоу*, *тест-драйв*, *грант*, *рейтинг*, *інвестор*, *дефолт*, *іміджмейкер*, *топ-менеджмент*, *брифінг*, *саміт*, *холдинг* тощо, оскільки вони вербалізують концепти сучасної глобалізованої культури, відображаючи накопичений досвід людства, актуальний стан екстралінгвальної дійсності.

Ці приклади підтверджують доречність уточнення О. І. Чередниченка, щодо визначення реалії Р. П. Зорівчак як “моно- і полілексемної одиниці, основне лексичне значення якої вміщає традиційно закріплений за нею комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача” [10, с. 58], котрий пропонує розглядати реалію як носія етнокультурної інформації, не властивої для об'єктивної дійсності мови-сприймача в певний історичний момент [18, с. 171].

Виступаючи носіями національного або історичного колориту, реалії не можуть мати точних відповідників в інших мовах і тому потребують особливого підходу при перекладі. Всі реалії в різній мірі містять конотативні компоненти значення, тобто культуроспецифічні та символічні смислові відтінки, які накладаються на основне значення. Оскільки реалії належать певній мові, певному культурному простору, де вони є загальнонавживаними, то зберігають національно-культурний або історичний колорит навіть за рамками рідної культури та рідної мови.

В. С. Виноградов розробив наступну класифікацію реалій: предмети побуту минулого та сучасного, етнографічні та фольклорні поняття, особливості географічного середовища, специфічні факти історії та державного устрою національної спільноти, ономастичні реалії (антропоніми, топоніми, імена літературних героїв, назви видатних пам'яток), виділивши в окрему категорію

асоціативні реалії, які знаходять своє матеріалізоване вираження в компонентах значень слів, у відтінках слів, у культурному символізмі (аніمالістичному, рослинному, кольоровому), в алюзивності на відомі ситуації, тексти, вирази (фразеологізми, прислів'я, приказки), в емоційно-експресивних обертонах, у внутрішній словесній формі тощо, виказуючи інформаційні неспівпадіння понятійно-схожих слів у різних мовах [6].

Асоціативні реалії на основі культурного символізму ніби і мають прямі відповідники в мові перекладу, але співвідносні поняття в позамовній дійсності дуже відрізняються між собою, тому беззастережна підстановка їхніх позначень, тобто прямий переклад, може спричинити додаткові труднощі для розуміння вихідного змісту. Так, французький вираз *la grande tasse* “велика чашка” не асоціюється в українців з морем, *la fille aînée des Rois de France* “старша донька французьких королів” з університетом, *la vieille dame du quai Conti* “стара пані з набережної Конті” з Французькою Академією, *le quai d'Orsay* “набережна Орсе” з міністерством закордонних справ, *la rue de Valois* “вулиця Валуа” з міністерством культури і комунікацій та потребують при перекладі заміщення функціональним аналогом.

Кольоровий символізм прослідковується серед іншого в найменуваннях міст: *la ville rose* “рожеве місто” позначає місто Тулуза, *la ville blanche* “біле місто” – Ла-Рошель, *la ville rouge* “червоне місто” – Лімож, *la rouge* “червоне” – Альбі. Тут, при перекладі, логічно вдатися до заміщення, тоді як у випадку з документами краще скористатися контекстуальним розтлумаченням: *carte bleu* “блакитна карта” – банківська картка; *carte orange* “оранжева карта” – пільговий проїзний квиток; *carte rose* “рожева карта” – водійські права; *carte grise* “сіра карта” – свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу.

Рослинний символізм утілюється зокрема в таких французьких реаліях як *pervenche* “барвінок”, на позначення жінок-поліцейських, контролерів за дотриманням правил паркування машин у Парижі, прозваних так по причині барвінкового кольору уніформи в ужитку з 1977 по 1993 р. Раніше, з 1971 по 1976 р., їх, з цієї ж причини, називали *aubergines* “баклажани”.

Аніمالістичний символізм можна проілюструвати іменником *hirondelle* “ластівка”, на позначення любителя дарівщини, людини без запрошення на театральній прем'єрі, прийомі тощо, або ж поліцейського на велосипеді. *Hirondelle de carrefour* “ластівка з перехрестя” натякає на жандарма, звідси вираз *les hirondelles volent bas* “ластівки літають низько” для попередження, що “поліція на вулиці”. Очевидно, що буквальний переклад спотворить смисл та викличе невірні реакції, отже слід шукати ситуативний синонім. Для франкомовної спільноти *mouton* “баран”, в залежності від контексту, може означати шпигун-провокатор, підсадна особа, або поступлива, слухняна, м'яка людина, а не звичне українцям впертий та дурний, нездара. Тут слід вдатися до контекстуального перекладу на основі заміщення функціональним аналогом та транслювати *mouton* як квочка, насідка (у значенні шпигун-провокатор) або теля (поступливий, пасивний), ягня (слухняний). *Zèbre* означає дивна особа, чудакуватий індивід, тоді як в українській мові подібних асоціацій не виникає, а тому переклад назви комедії Жана Пуаре “*Le zèbre*” (1992) “Зебра” можна вважати невдалим із-за

порушення асоціативного ряду і, відповідно, динамічної еквівалентності.

У франкомовному культурному середовищі численні топоніми знайшли своє матеріалізоване вираження в перифрастичних алюзивних назвах: *La reine des plages et la plage des rois* “король пляжів та пляж королів” асоціюється з бальнеологічним курортом *Біаріц*; *La capitale du temps* “столиця часу” – з містом *Безансон*, центром годинникарства; *Le diamant noir* “чорний діамант” – з містом *Клермон-Ферран*, розташованому в серці вулканологічної гряди; *La ville aux cent clochers* “місто ста дзвіниць” – з *Діжоном*; *La montagne couronnée* “увінчана гора” – з містом *Лан*, стара частина якого розташована на пагорбі 188 метрів заввишки; *La cité du citron* “селище цитрини” – з *Ментоною*, осередком вирощування лимонів; *La Cité du sel* “селище солі” – з *Порто-Веккіо*, центром солевидобування на Корсиці; *La cité des violettes* “місто фіалок”, *La capitale du rugby* “столиця регбі” – з *Тулузою*; *Le jardin de la France* “сад Франції” – з *Туром*; *La ville des ours* “місто ведмедів” – з містом *Берн*, яке має ведмедя на гербі; *La Ville du bout du Lac* “місто на краю озера”, *La plus petite des grandes capitales* “найменша із великих столиць” – з *Женевою*; *Venise du Nord* “Північна Венеція” – з *Брюгге*, містом, дезеднуються три великі канали; *La Bien Nommée* “гарно названий” – з *островом Бель-Іль*, букв. “красивий острів”. Зберігаючи в перекладі перифразу, доречно також і конкретизувати назву топоніма, або зробити таке заміщення одразу.

Алюзії на відомі історичні ситуації закарбувалися в таких реаліях як *la cité de Guillaume le Conquérant* “місто Вільгельма Завойовника” – місто *Кан*, яке герцог Нормандський, майбутній завойовник Англії, зробив своєю столицею; *la Cité des Papes* “папський осередок” – місто *Авіньйон*, яке у 1348-1791 рр. було папським володінням, а 72 роки (1305-1378 рр.) служило місцеперебуванням пап; *l'Aigle de Meaux* “мойський орел” – *Жак Боссюе*, богослов, проповідник, єпископ міста *Мо*; *le père de la Victoire* “батько перемоги” – *Жорж Клемансо*, політичний і державний діяч часів Першої світової війни; *l'homme du 18 juillet* “людина 18 липня” – *Шарль де Голль*, котрий 18 липня 1940 звернувся до французів із закликком до опору нацистам. Такі реалії потребують обов'язкового розтлумачення. Тоді як при перекладі наступних можливо скористатися комбінованою реномінацією: *le 14 Juillet* – *14 липня*, День взяття Бастилії, французьке національне свято; *les trente glorieuses* – *30 славетних років*, період інтенсивного економічно-промислового розвитку Франції в 1945-1975 рр.; *la cohabitation* – *коабітація*, період вимушеного співіснування Ф. Міттерана, президента лівого спрямування, та уряду правої орієнтації на чолі із Ж. Шираком у 80-х роках ХХ століття.

Натяки на літературні тексти закарбувалися зокрема в антономазіях: *un figaro* – *фігаро*, *спритник*, персонаж п'єси П. Бомарше “Весілля Фігаро”, *un gavroche* – *гаврош*, *шибеник*, персонаж роману В. Гюго “Знедолені”, *un rastignac* – *растіньяк*, *амбітний провінціал*, персонаж епопеї О де Бальзака “Людська комедія”, для відтворення яких можна запропонувати комбіновану реномінацію або конотативну транспозицію, заміщення функціональним аналогом: *un harpagon* (персонаж п'єси Мольєра “Скупий”) – *плюшкін*, *коробочка*; *du temps du roi Dagobert* – *за царя Панька*; *au temps où la reine Berthe filait* – *за царя Мумрохи*, *коли людей було трохи*.

Реалії-епоніми, зокрема власні назви торгівельних марок, при перекладі потребують комбінованої реномінації: *Algeco* – модульні будівлі *Альжеко*; *Ricard* – аперитив *пастіс Рікар*; *Banania* – какао *Бананія*. Інколи потрібна контекстуальна конкретизація, адже *Vic* може означати *кулькова ручка* або *запальничка* або *бритва* або *олівець Бік*; *Michelin* – *колісні шини* або *ресторанний гід Мішлен*; *mistral* – *вітер* або *французький вертольотносець Містраль*.

Висновки. При перекладі асоціативних реалій важливо знаходити не лише текстуально правильний відповідник слова, але й враховувати асоціації, які воно викликає. Традиційна лексика і поняття, які існують у багатьох культурах завжди доповнюються екстралінгвістичною інформацією, яка пов'язана із позамовною дійсністю. Переклад асоціативних реалій не є питанням техніки, це радше майстерність перекладача, оскільки щоразу проблема вирішується ситуативно, спосіб прагматичної адаптації вибирається з урахуванням цільової аудиторії, що призводить до комбінованої реномінації, контекстуального розтлумачення, заміщення функціональним аналогом, генералізації, конкретизації, опущення окремих елементів або додавання складових, відсутніх в оригіналі з метою забезпечення смислової та динамічної еквівалентності повідомлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Асперсян Ю. Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Ментальные действия / Юрий Асперсян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. *Бархударов Л. С.* Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. *Вайсгербер Й. Л.* Язык и философия / Йохан Лео Вайсгербер / Вопросы языкознания, 1993. № 2.
4. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 412 с.
5. *Верещагин Е. М.* В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Гос. ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1999. – 84 с.
6. *Виноградов В. С.* Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / Венедикт Виноградов. – М. : Изд-во ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
7. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 343 с.
8. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
9. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
10. *Зорівчак Р. П.* Реалія і переклад / Роксоляна Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
11. *Колшанский Г. В.* Объективная картина мира в познании и языке / Геннадий Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 105 с.
12. *Кубрякова Е. С.* Семантика в когнитивной лингвистике / Елена Кубрякова // Изв. РАН. Серия : Лит. и языки. – 1999. – Т. 58. – № 6. – С. 3–12.
13. *Маслова В. А.* Введение в лингвокультурологию / Валентина Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 205 с.
14. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / Валентина Маслова. – Мн. : Тет-раСистемс, 2004. – 256 с.
15. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация. [Учебное пособие] / Светлана Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 262 с.
16. *Федоров А. В.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учеб. пособ. для ин-тов и факультетов иностр. языков / Андрей Федоров. – 5-е изд. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : ООО «Издательский Дом «Филология Три», 2002. – 416 с.
17. *Фененко Н. А.* Язык реалий и реалии языка / Наталия Фененко. – Воронеж : Воронежский гос. университет, 2001 – 139 с.
18. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад / Олександр Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.